

I S T O R I E

Timothy Garton Ash (n. 1955, Londra), istoric, scriitor și comentator britanic de prestigiu, este specializat în istoria recentă a Europei, în special a Europei Centrale și de Est. Este profesor de studii europene la Universitatea Oxford, membru al St Antony's College și cercetător principal (Isaiah Berlin Professorial Fellow), precum și Senior Fellow la Hoover Institution, Stanford University. În anii '80 a călătorit mult dincolo de Cortina de Fier, scriind pentru publicații precum *The Spectator*, *The Times*, *The Independent* și *New York Review of Books*.

A fost distins cu numeroase premii și onoruri, printre care Premiul George Orwell (2006), International Charlemagne Prize (2017), Premiul Lionel Gelber (2024) pentru *Patriile noastre*, ordine de merit din Germania, Polonia, Cehia, titluri onorifice de la universități precum St Andrews, KU Leuven și Vytautas Magnus.

Semnează articole la *The Guardian* și contribuie regulat la *New York Review of Books* și alte publicații de prestigiu.

Se distinge ca unul dintre cei mai influenți intelectuali ai Europei contemporane, combinând experiența de martor direct al istoriei cu rigoarea academică și talentul de povestitor.

TIMOTHY GARTON ASH

PATRIILE NOASTRE

O ISTORIE PERSONALĂ A EUROPEI

Traducere din engleză și note
de Iulian Comănescu

HUMANITAS

Pentru D , T și A

CUPRINS

<i>Prolog. Vremea noastră</i>	11
DISTRUȘI (1945)	
Westen	19
Iadul	24
Osten	27
Zero recurent	31
Despre tați și patriile lor	34
Motorul memoriei	38
DIVIZAȚI (1961-1979)	
Consemnul	45
Europele	54
A fi acolo	60
Caleidotapiseria	64
Hamlet și Submarinul galben	69
Roma	77
Vestul Războiului Rece	87
Friedrichstrasse. În Est	96
RIDICAREA (1980-1989)	
Lupta pentru libertate	109
1984	120
Șaișoptiștii și post-șaișoptiștii	128
Angelo Gotti	140
Marea Britanie ca spectator	150
Virajul ascendent	158
Joachim	171
Căderea Zidului	175

8 CUPRINS

TRIUMFUL (1990–2007)

Lumea după căderea Zidului	185
Extinderea Vestului	190
Integrarea și dezintegrarea	196
Bunul rege Wenceslas	200
Genocid din nou	210
Supa de pește	223
Libertatea și neajunsurile ei	229
O monedă care le unește pe toate	238
De la 9/11 la 9/11	247
Musulmanii în Europa	254
Cool Britannia	262
Hybris	275

EZITAREA (2008–2022)

Zweig și traiectoria descendentă	285
Criza euro	289
Conflictul imperiilor	298
<i>Charlie Hebdo</i>	309
„Invadatorii”	316
Brexit	322
Demolarea	339
O nouă Cortină de Fier	354
Război în Ucraina	369
Delphi	385

<i>Epilog. Pe o plajă din Normandia</i>	399
---	-----

<i>Nota autorului</i>	405
---------------------------------	-----

<i>Indice de nume și locuri</i>	407
---	-----

„A scrie adevărata istorie a Europei de astăzi –
iată un scop care poate da sens unei vieți întregi.“

— Lev Tolstoi, *Jurnal*, 22 septembrie 1852

„Este cât se poate de adevărat ce ne spune filozofia, că viața trebuie înțeleasă privind înapoi. Însă uităm adesea un alt adevăr: că ea trebuie trăită privind înainte.“ — Søren Kierkegaard, *Jurnale*

PROLOG

VREMEA NOASTRĂ

Sunt acasă la gazda mea din Franța, într-o cămăruță din față; miroase ciudat a țigări Gauloises și cafea neagră, tare. Privim ecranul unui televizor minuscul, alb-negru. Am 14 ani, am ajuns aici în urma unui schimb de elevi și trebuie să traduc: „*Armstrong il dit: un petit pas pour moi, un grand pas pour l'humanité!*”^{*} În curând, o siluetă tremurată, în costum de astronaut, face salturi dezinvolve în gravitația slabă a lunii, scenă care mi-e foarte familiară din Tintin-ul cu *Exploratorii Lunii*.

E greu să-ți imaginezi astăzi cât de îndepărtată îi părea Europa continentală unui elev din Anglia lui 1969. Nu voi spune că Franța părea la fel de departe ca Luna, dar reprezenta tot ce înțelegeau englezii, în mod tradițional, prin cuvântul „străin”. Acolo se mănâncă broaște, se merge pe scuter și se face sex nonstop. În nici un caz nu trebuie să bei apă. Ajunsesem în orașul de coastă La Rochelle, la Atlantic, după o călătorie aproape nesfârșită cu autobuzul, metroul, trenul, feribotul (cu rău de mare violent), din nou cu trenul și autobuzul. Pașaportul meu britanic nou-nouț, cu coperte tari și de un albastru foarte închis fusese examinat cu atenție și apoi ștampilat la punctul de frontieră. În buzunar aveam un teanc de bancnote scorțoase cu diverse valori în franci, pe care le foșneam nervos cu degetele. Să telefonez acasă era o procedură complicată, care implica o confruntare cu centralista, pe o linie plină de pârâituri și pocnete, într-o franceză aproximativă („*Peut on reverser les charges?*”^{**}).

^{*} „Armstrong spune așa: un pas mic pentru mine, unul imens pentru omenire!”, în franceză în original (notele marcate cu asterisc aparțin traducătorului în lipsa altei precizări).

^{**} Autorul dorea o convorbire cu taxă inversă, pentru care pe vremea telefoniei fixe centralista solicita în prealabil acordul persoanei de la

Douăzeci de ani mai târziu, mă aflu la un miting al disidenților din Budapesta, dând autografe pe o ediție în limba engleză a eseurilor mele despre Europa Centrală. Era anul minunilor, 1989. Libertatea și Europa – cele două cauze politice cel mai aproape de sufletul meu – mărsăluiau triumfal spre viitor, mâna-n mâna, pe muzica *Simfoniei a noua* de Beethoven, prevestind o revoluție pașnică ce avea să deschidă un nou capitol al istoriei europene și mondiale. Din punctul meu de vedere, nici un colț al continentului nu mai era „străin“. Trăind paradoxul care rezumă ce înseamnă să fii european în ziua de azi, eram acasă în străinătate.

Atât de acasă, de fapt, încât unul dintre prietenii mei maghiari s-a întors spre mine, în timp ce pășeam pe străzile calde, senzuale ale Budapestei, și a exclamat:

— Tu cred că te tragi din Sholem Asch*!

— Nu, am răspuns, ușor mirat.

— Și atunci cum a ajuns să te intereseze Europa Centrală atât de mult?

Ca și cum o explicație genetică ar fi fost cumva necesară pentru a mă lega sufletește de o altă parte a Europei.

Identitățile noastre ne sunt date, dar în același timp ni le și creăm. Nu ne putem alege părinții, dar putem alege ceea ce devenim. „În esență, sunt chinez“, scria Franz Kafka, într-o carte poștală destinată logodnicei lui. Dacă spun „în esență, sunt central-european“, nu pretind cu adevărat că mă trag din scriitorul de limbă idiș din Europa Centrală Asch, ci îmi declar o afinitate electivă.

Din moment ce locul nașterii mele este Wimbledon, Anglia, m-am născut fără discuție în Europa și, într-un sens larg, m-am născut european. Încă de la Eratostene, acum 2.200 de ani, cartografi au plasat dintotdeauna Marea Britanie în Europa, regiune contrapusă Asiei și Africii, în probabil cea mai veche împărțire mentală permanentă a lumii. Atâta timp cât a existat o idee geografică de Europa, insulele noastre vag triumfiulare

celălalt capăt al firului. *Reverser les charges* este însă un calc de la expresia în engleză pentru taxă inversă, *reverse charge*.

* Romancier, dramaturg și eseist polono-evreu (1880–1957), stabilit în SUA.

au făcut parte din ea. Totuși, nu m-am născut „european“ în sensul mai strict de a fi fost educat ca atare.

Singura dată când mama mea s-a numit europeană a fost atunci când și-a adus aminte de tinerețea ei din India guvernată de britanici, unde se născuse ca fiică a rajului*. „Dacă erai european“, mi-a spus, aducându-și aminte de câteva luni romantice pe care și le petrecuse la New Delhi, la finalul celui de-al Doilea Război Mondial, „ieșeai să călărești dimineața, devreme“. În India, englezii își spuneau europeni. Doar acasă la ei se mai întâmplă să nege un adevăr care îi pare evident oricui ne privește de la Washington, Beijing, din Siberia sau Tasmania.

Nu l-am auzit niciodată pe tatăl meu referindu-se la el însuși ca fiind european, chiar dacă experiența lui formativă a fost debarcarea pe o plajă din Normandia, cu primul val al trupelor britanice în Ziua Z, și lupta în armatele eliberatoare care au parcurs întreaga Europă de Nord, ca apoi să se bucure, în liniște și epuizat, de „VE Day“ (Ziua Victoriei în Europa) într-un tanc, undeva în nordul Câmpiei Germane. Unul dintre prim-miniștrii lui favoriți, conservatorul Harold Macmillan, a remarcat, se spune, cu privire la legendarul președinte francez Charles de Gaulle, că „spune Europa, dar vrea să spună Franța“. Lucrul acesta era însă valabil și în ceea ce-i privește pe englezii asemenea tatălui meu. Atunci când spuneau „Europa“, se refereau în primul rând la Franța, așa cum au făcut englezii vreme de cel puțin 600 de ani, de când Războiul de 100 de Ani a format identitățile naționale opuse ale Franței și Angliei.

Pentru tatăl meu, Europa era în mod clar străină, iar Uniunea Europeană era una dintre acele „trădări mișelești“ pe care imnul național britanic le cere patrioților să le combată. I-am adus odată o monedă de 1 euro mare, de ciocolată, în chip de cadou de Crăciun și a devorat-o imediat, molfăind-o cu deliciu teatral. Conservator activ toată viața, la bătrânețe a dezertat pentru scurt timp, spre oroarea mea, la UKIP, Partidul Independenței Britanice. Dacă ar mai fi trăit în 2016, ar fi votat cu siguranță pentru Brexit.

Mă simt binecuvântat de norocul istoric de a fi crescut în Anglia, o țară pe care o iubesc, dar acest fapt geografic nu m-a

* Sistemul colonial al Coroanei Britanice în India (n. red.).

făcut european. Am devenit european în mod conștient undeva între cel dintâi fum tras dintr-o țigară Gauloises, când eram licean, în 1969, și autografele date în Budapesta revoluționară a anului 1989. Jurnalul meu consemnează în ziua de vineri, 12 august 1977, o seară petrecută într-o pizzerie din Berlinul de Vest împreună cu Karl, un „electrician, ghid cinematografic și taximetrist“ austriac, pe care eul meu snob de absolvent de Oxford în vârstă de 22 de ani îl descrie ca pe un „european, în mod clar la fel de civilizată ca mine“. N-aș fi putut să descriu un comesean necivilizat, nu-i așa? Și totuși, „la fel ca mine“.

Această carte este o istorie personală a Europei. Nu este o autobiografie, ci mai degrabă un volum de istorie ilustrat cu amintiri. Mă bazez pe fragmente din propriile jurnale, carnete de însemnări, pe fotografii sau amintiri, pe ceea ce-am citit, văzut la televizor și ascultat la radio în ultima jumătate de secol, dar și pe amintirile altora. Așa că atunci când spun istorie „personală“, nu mă refer doar la „istoria mea personală“, ci la istorie, așa cum a fost simțită pe pielea lor de oameni ale căror povești le folosesc cu titlu exemplificator. Voi cita din conversațiile mele cu liderii europeni, atunci când acest lucru ajută la clarificarea poveștii, dar și din multe alte întâlniri cu oameni așa-zis obișnuiți, care adesea se dovedesc mai remarcabili decât liderii lor.

Am vizitat sau revizitat unele locuri, pentru a vedea totul cu ochii mei, așa cum fac jurnaliștii. Am mai extras ceea ce ne interesează din cele mai bune surse primare și din cele mai recente cercetări, așa cum fac istoricii. Spre deosebire de reportaje și comentariile pe care le-am scris pe măsură ce lucrurile se întâmplau, aici profit din plin de distanțarea de evenimente. Se presupune că distanța clarifică totul și, cu toate că perspectiva față de începutul anilor 2020 nu e tocmai amplă, unele lucruri au început să devină mai clare.

Mă străduiesc întotdeauna să relatez lucrurile cu acuratețe și fără parti-pris-uri, deși nu pretind în nici un caz că sunt capabil să le înțeleg în întregime, să fiu cu totul imparțial sau obiectiv. Un tânăr scriitor grec ar zugrăvi Europa într-un mod absolut diferit, și același lucru l-ar face și un finlandez vârstnic, un naționalist scoțian, un activist de mediu elvețian sau o

feministă portugheză. Europeanii pot avea mai multe patrii, dar nimeni nu se simte pe de-a-ntregul acasă peste tot în Europa.

Dacă locurile din care venim sunt diferite, așa sunt și vremurile. Unii dintre prietenii mei polonezi, de exemplu, au acționat „în secret”, într-o perioadă de represiune intensă, la începutul anilor 1980, folosind nume false, mutându-se pe furiș dintr-o casă în alta în timpul nopții și trimițând mesaje încifrate, la fel ca toți cei asemenea lor, până la rezistența împotriva ocupației naziste din timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Într-o excursie în care i-am vizitat, mi-am notat în jurnal: „Plecarea de la Heathrow: 1984; sosire: 1945”. Diferite generații pot trăi în momente distincte în timp, chiar și atunci când se găsesc fizic în același loc. Pentru mine, anul 2023 nu este același cu cel al studenților mei. Fiecare are propria accepție a „vremurilor noastre”.

În consecință, dacă astăzi sunt în jur de 850 de milioane de europeni – în conformitate cu o definiție largă a Europei, care include Rusia, Turcia și Caucazul –, înseamnă că există 850 de milioane de Europe individuale. Spune-mi care este Europa ta și îți voi spune cine ești. Dar nici măcar o astfel de definiție nu este suficient de cuprinzătoare. Identitatea reprezintă cărțile de joc amestecate pe care le primim și ceea ce realizăm cu ele. Este și amestecul a ceea ce credem despre noi înșine și ce cred alții despre noi. Europeanii, care au o înclinație accentuată către lauda de sine, ar trebui să se vadă și prin ochii neeuropenilor, mai ales în acea parte uriașă a lumii care a avut de-a face cu dominația colonială a Europei.

Și totuși, chiar dacă toți trăim în vremurile noastre individuale și în Europele noastre personale, acestea se regăsesc în cadre temporale și spații comune. Europa de astăzi nu poate fi înțeleasă fără a ne întoarce la perioada pe care Tony Judt a definit-o în titlul istoriei lui din 1945: *Postwar**. Însă, suprapusă și depășind în diferite moduri această încadrare postbelică, mai avem și Europa post-Zid – cea care a rezultat după căderea Zidului Berlinului pe 9 noiembrie 1989, după destrămarea Uniunii Sovietice în decembrie 1991 și odată cu sfârșitul divizării continentului nostru în două blocuri ostile de Războiul

* Postbelic.

Rece. În cele ce urmează, ofer în același timp o relatare și o interpretare personală a istoriei Europei între aceste două cadre de referință întrepătrunse – epoca postbelică și epoca post-Zid.

Cea din urmă perioadă nu a fost una de pace neîntreruptă. A fost punctată de dezintegrarea sângeroasă a fostei Iugoslavii, în anii 1990, de atrocitățile teroriste din mai multe orașe europene, de agresiunea Rusiei asupra Georgiei în 2008, de acapararea Crimeii în 2014 și de conflictul armat ulterior, care se desfășoară încă în estul Ucrainei. Cu toate acestea, pentru majoritatea europenilor, această perioadă ar putea fi descrisă și ca Pacea de 30 de Ani. Aceasta s-a sfârșit cu invadarea pe scară largă a Ucrainei din 24 februarie 2022, care a declanșat un război de o amploare și o oroare nemaicunoscute în Europa din 1945. Iar 1945 e chiar anul din care trebuie să înceapă istoria noastră.

DISTRUŞI (1945)

WESTEN

„A ajuns aici după-amiază târziu englezul“, spune Heinrich Röpe, un țăran robust din Saxonia Inferioară, cu chipul de culoarea rubarbei. Pornim pe malurile liniștite, ierboase ale râului Aller și îmi arată locul de lângă casa de lemn a familiei lui, în care trupele britanice au ridicat un pod metalic temporar, într-o zi de aprilie, în 1945. „Pe aici a trecut Montgomery!“ îmi spune, cu vădită mândrie. Pe când avea cinci ani, micul Heini s-a ridicat pe vârfuri, ca să poată privi de la fereastră armata mărșăluind în uniforme kaki.

Am ajuns în Westen („vest“), astăzi un sat prosper, situat în nordul Câmpiei Germane, pornind de la trei fotografii alb-negru neclare, înfățișând un grup de ofițeri ai armatei britanice care urmăresc o partidă de crichet. Unul dintre ei este tatăl meu, în vârstă de 26 de ani. Pe spatele pozelor a notat, cu scrisul lui caracteristic, foarte înclinat către dreapta, faptul că au fost făcute în iunie 1945, la Westen, locul pe care unitatea lui de artilerie l-a ocupat la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial. Pentru tata, care de la Ziua Z își petrecuse cea mai mare parte a anului luptând în Franța, Belgia, Olanda și Germania și își văzuse camarazii răniți sau uciși, un joc liniștit de crichet trebuia să fi fost ceva cu totul neobișnuit. Studiez fața tensionată a tânărului pe care nu l-am cunoscut niciodată și care avea să devină bătrânul pe care l-am iubit. Oare ce-i trecea prin cap?

Privind mai atent fotografia, am remarcat în fundal o femeie cu un copil de doi-trei ani pe genunchi. În spatele ei mai sunt câțiva copii în haine civile. Unul dintre ei are păr blond strălucitor și poartă pantaloni cu talie înaltă și bretele. Germani. Oare la ce se gândeau, în momentele în care pășeau

agale printre soldații străini și ciudați care jucau acel joc străin și ciudat? Aș putea oare să găsesc pe cineva în Westen, care să-și aducă aminte de ceva, cât de mic, din vremurile acelea?

Iată-mă, deci, într-o dimineață însorită de primăvară, într-o frumoasă clădire din cărămidă, din secolul al XVIII-lea, astăzi muzeu comunal și loc de întâlniri. În fața mea, în jurul unei mese mari, din lemn, se află 12 bărbați și femei în vârstă și își amintesc... totul. Totul – și poate chiar mai mult de atât.

„Ca membru al Tineretului Hitlerist [Hitlerjugend], nu aveam nici o îndoială că Adolf Hitler va câștiga războiul“, spune Albert Gödecke pe un ton captivant. A crezut asta mult timp, până când s-a întâlnit cu primul lui Tommy. (Toți locuitorii respectabili ai satului Westen se referă la forțele britanice la singular, numindu-i „englezul“ sau „Tommy“.) Din fericire, Albert vorbea un pic de engleză, așa că i-a spus englezului: „Please, sir...“*

Heinrich Müller, un fermier bătrân, robust, cu capul ca un dovieac uriaș, fusese chiar soldat în Wehrmacht și luptase pe frontul de est, până când fusese rănit. Acum, acest Tommy dăduse buzna pe teritoriul fermei familiei lui din Westen și-l întreba, într-o germană stricată: „Warum Du nicht Soldat?“ („De ce nu ești soldat?“) Veteranul din Wehrmacht și-a ridicat cracul pantalonului și i-a arătat rana.

Vreo 30 de tineri germani au murit într-o tentativă lipsită de șanse de a apăra linia frontului lui Hitler pe malul de est al Allerului. Pășesc pe lângă rândurile de pietre funerare mici, dreptunghiulare, din cimitirul satului, uitându-mă la nume și la datele de naștere: Gert Estemberger, în vârstă de 17 ani; Wilhelm Braitsch, 17; Paul Jungblut, 17. Îmi vine în minte epitaful lui Rudyard Kipling pentru un tânăr recrut:

În prima oră a primei mele zile
Am căzut în tranșeea din față
(Copiii din loje, la o piesă de teatru
Se ridică în picioare, să vadă mai bine.)

La vremea respectivă, refugiații germani dublaseră populația Westenului, de la aproximativ 600 de locuitori la peste 1.200.

* „Vă rog, domnule...“

Unii veneau de la Hamburg, după îngrozitoare raiduri aeriene anglo-americane cunoscute sub numele de Operațiunea Gomora, care s-a soldat cu fuga din orașul distrus a cel puțin 900.000 de oameni. Un alt grup fusese mutat aici – „pe vremea lui Adolf“, cum zice Albert – din Basarabia și Pomerania și plecase apoi mai departe, fugind de Armata Roșie aflată în ofensivă, „cu 140 de cai“. Apreciez precizia cu care fermierii numără caii. Apoi mai existase un puhoi de germani care fugiseră din calea morții, venind din Silezia, despre care Stalin, Churchill și Roosevelt decretaseră că trebuia dată Poloniei.

Helga Allerheiligen se numără printre acei refugiați din Silezia. O femeie îngrijită, minionă, care nu-și arată cei 80 de ani. Cu ajutorul soțului ei, Wilhelm, începe să povestească. Da, a venit din Breslau (azi Wrocław) „într-un car tras de boi, cu numai trei valize“. Familia ei fusese cazată în satul învecinat, Hülsen, într-un lagăr în care trăiseră înainte polonezii aduși aici la muncă forțată. „Să fi văzut în ce stare cumplită au lăsat polonezii barăcile acelea“, mi se confesează ea mai târziu, cu o notă de veche prejudecată.

Refugiații germani nu fuseseră prea bine primiți de localnici și cu siguranță tinerele femei din această categorie nu erau considerate partenere viabile pentru fiii lor: „Bărbații din Westen trebuie să se căsătorească cu fete din Westen“. Dar, din fericire, trupele britanice au organizat seri dansante. Soldații britanici „voiau să se apropie de fetele germane“, explică Helga. La o astfel de serată, în barul din Hülsen, cunoscuse un tânăr arătos din Westen, pe nume Wilhelm Allerheiligen. Tatăl lui Wilhelm fusese foarte nemulțumit: „N-are nici un fel de zestre!“ Însă iubirea găsește întotdeauna o cale. Așa au ajuns să stea amândoi în fața mea, după o viață, amintindu-și de vremurile vechi, bune sau rele.

Povestea despre seriile dansante organizate de trupele britanice mă face să o întreb altceva: au existat relații între fetele localnice și soldații britanici? Se lasă o tăcere prelungă. Apoi, unul dintre bărbați mă sâcăie puțin: „Ai venit la Westen ca să-ți cauți rudele?“

Atunci când luăm o pauză, cu cafea și prăjituri de casă, le arăt celor doi Heinrich fotografiile tatălui meu de la meciul de crichet. Au vreo idei despre locul unde au fost făcute? Cei doi